

VADERNA GÁBOR

A legszebb tizenkettő

Berzsenyi Dániel *A' közelítő Tél* című versének újabb olvasatairól*

Végéhez ért a Fűzfa Balázs által elindított és éveken át szigorú következetességgel végigvitt nagyszabású vállalkozás, *A tizenkét legszebb magyar vers*. Az ötletgazda tizenkét költeményt választott, a magyar irodalom tizenkét kanonizált, s nem mellesleg többnyire középiskolában is oktatót költeményét. Mindegyikről egy-egy konferenciát szervezett, a tudományos ülésszakokat a kanonizációt megerősítő kultikus gesztusok sorozata és kulturális rendezvények kísérték (mint például a „nagy versmondások”, ahol sok, esetenként több száz diák szavalja el a konferencián éppen tárgyalt költeményt). A konferenciáknak állandó, csaknem minden alkalommal részt vevő előadói is voltak, rendszeresen megjelent a programban az adott vers taníthatóságának pedagógiai-módszertani problémája, illetve a különböző nyelvekre való fordíthatóságnak a kérdése. A sorozatot idén ősszel egy tizenharmadik konferencia zárta le, mely – legalábbis a programfüzetből ez derült ki – számos olyan előadást tartalmazott, mely a sorozat, *A tizenkét legszebb magyar vers* helyét kereste a kortárs irodalomtudományban. Az egyes konferenciák anyaga kötetben is megjelent-megjelenik: a hasonló könyvészeti megoldásokon túl a sorozat egyes köteteinek összetartozását jelzi, hogy az egymás mellé helyezett kötetek gerincén két szó olvasható össze: tizenkét vers.¹

---

* A tanulmány írásakor az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesültem.

¹ Az eddig megjelent kötetek: *Szeptember végén. 160. A Koltón, 2007. szeptember 28–30-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, h. n. [Szombathely], Savaria University Press, 2008 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Apokrif. A Szombathelyen, Bozsokon és Velemben 2008. április 18–19-én rendezett Apokrif-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2008 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Szondi két apródja. A Szécsényben 2008. szeptember 26–28-án rendezett Szondi két apródja-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Esti kérdés. Az Esztergomban 2009. április 24–25–26-án rendezett Esti kérdés-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Levél a hitveshez. Az Abdán és Pannonhalmán, 2009. szeptember 25–27-én rendezett Levél a hitveshez-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Hajnali részegség. Az Újvidéken, 2010. április 23–25-én rendezett Hajnali részegség-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Ki viszi át a Szerelmet. A Veszprémben, Ajkán és Isztkáron 2010. szeptember 24–26-án rendezett Ki viszi át a Szerelmet-konferencia szerkesztett és bővített anyagai*, (szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2011 (A tizenkét legszebb magyar vers); *Kocsi-út az éjszakában. A Nagykárolyban, Érmindszenten és Nagyvárdon 2010. május 6–8-án rendezett Kocsi-út az éjszakában-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2011 (A tizenkét legszebb magyar vers); *A közelítő tél. A Szombathelyen, Cellőmölkőn és Egyházash-*

E jól kitalált és feszes menetrend alapján összehangolt, hogy úgy mondjam: megkomponált vállalkozás mégis zavarba ejtő. Hogyan választhatjuk ki a tizenkét vagy akár mennyi „legszebb” verset? Miért éppen ez a tizenkettő vers reprezentálja a magyar költészetet? A szervező-szerkesztő egyéni döntésén túl áll-e bármiféle szakmai konszenzus a döntés mögött (kellene hogy álljon)? E „szépséget” valamiféle hatástörténet is alátámasztja? Vagy volna valamilyen egyéb (irodalomtörténeti, stílustörténet, társadalomtörténeti vagy akár ahistorikus esztétikai) kritérium, mely e költeményeket kiemeli a többi közül? Az egyes kötetek tanulmányainak jó része szerencsére nem kerüli meg e kérdéseket. Miközben a rendezvénysorozat kulturális gesztusrendje inkább a kérdés nélküli kanonizáció irányába hat (legalábbis a kultikus körítés épp ezt sugallja), aközben az egyes kötetek szövegelemzéseinek és irodalomtörténeti fejtegetéseinek összességéből – ismétlem: szerencsére – nem alakul ki egységes összkép. Margócsy István mondata, mely eredetileg az első, koltói *Szeptember végén*-konferencia mottója volt, s utóbb – legalábbis a honlapon (<http://www.12legszebbvers.hu/>) így van – az egész vállalkozás kulcsmondata lett, épp erre utal: „Az ma már a kérdés, hogy – egyáltalán – mit kezdünk a kultúrával, mit kezdünk a költészetrel – a harmadik évezredben.” A konferenciasorozat során egymásra rakódó kulturális szokások, rítusok és alkalmi megnyilvánulások széttartó elemeit, valamint az egyes kötetek rendkívüli módon (tartalmát és színvonalát is tekintve) heterogén értelmezői anyagát látva, úgy tűnik, *A tizenkét legszebb magyar vers* nem egyszerűen a kanonizáció problematikus vonásaira irányítja rá a figyelmet,² hanem arra is, hogy nehezen tisztázható, hogy mi a költészet szerepe a 21. században.

Én magam nem vagyok ellensége annak, ha valamilyen formában, kultikus vagy akár kultuszromboló módon társadalmiasítjuk az irodalomtudomány problémáit. Sőt, azt gondolom, hogy éppenséggel fájóan hiányzik valamiféle közvetítő forma a szaktudomány világa és a középfokú oktatás vagy akár az irodalom iránt érdeklődő laikusok között.³ Nem véletlen, hogy e formák megteremtését éppen a középfokú oktatás módszertani kérdései iránt érdeklődő szakemberek igyekeznek megteremteni. Fűzfa Balázs vállalkozása mellett utalhatunk itt a Magyartanárok Egyesületének rendszeres konferenciáira vagy akár a Pécsi Tudományegyetemen indított Árkádia netfolyóíratra (<http://www.arkadia.pte.hu/>). Pedig a jelek szerint igény éppenséggel volna az efféle ismeretterjesztő irodalomra. Eklatáns példája lehet ennek Nyáry Krisztián irodalmi szerelmeskönyveinek⁴ látványos sikere és médiavisszhangja. (Igen

---

tyén 2011. szeptember 30. és október 2. között rendezett A közelítő tél-konferencia szerkesztett és bővített anyaga szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2012 (A tizenkét legszebb magyar vers). Az írás készülésekor már megjelent (bár én még nem láttam) *A vén cigányról* szóló kötet, s készül az *Eszmélet* és a *Valse triste* kötete. [Azóta az utóbbi kötetek is megjelentek – a szerk.]

² Bókay Antal az *Esti kérdés*-kötet zárszavában például arról ír, hogy Babits irodalomtörténeti helye továbbra sem tisztázott.

³ E kérdéstről lásd például a következő kötet tanulmányait: *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás lehetőségei*, szerk. LÓRÁND Zsófia, SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, VÁRI György, Bp., L'Harmattan, 2005 (Dayka Könyvek, 4).

⁴ NYÁRY Krisztián, *Így szerettek őke. Magyar irodalmi szerelmeskönyv*, Bp., Corvina, 2012; Uő., *Így szerettek őke 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv*, Bp., Corvina, 2013.

tanulságos, hogy az elképesztő mennyiségű tárgyi tévedésből összerakott életrajzi történetek dilettáns és sikeres kiötlője irodalomtörténészként inszcenirozza magát, miközben az irodalomtörténészek a szakma iránti nagyfokú közönyről panaszkodnak.) *A tizenkét legszebb magyar vers* ahhoz a hagyományhoz csatlakozik, mely a 20. század második felében az esztéta modernség kérdés-horizontján stíluselmzések sorozatában kísérelte meg úgy újraéltetni lírai formanyelvek történetét, hogy azok a „művelt nagyközönség” számára is hozzáférhetővé váljanak.⁵ A *Miért szép?* sorozatra nem csak Fűzfa Balázs egy korábbi kötete referál,⁶ de a „legszebb” versek sorozat is e hagyomány fonalát veszi fel. Az már más lapra tartozik, hogy az egymás mellé helyezett újabb értelmezői irányokat felvonultató líraelemzések, a hagyományosabb stíluselmzések és esszék, valamint az olykor-olykor felbukkanó szépirodalmi szövegek milyen összhatást hoznak létre.

A' közelítő Téli szóló, 2011-ben rendezett ülészek előadásából készített kötet⁷ is magán viseli az egész vállalkozás e dilemmáit. Egy kötetben olvashatunk érdekes verselemzéseket, hitvallásokat, melyek a Berzsenyi-vers mögötti időtlen szépséget tapintják ki, esszét a magyar jellem irodalmi szövegbe oldódásáról, kultikus rendezvények ismertetését és Berzsenyire emlékező szépirodalmi műveket, értekezést a költemény fordíthatóságáról és taníthatóságáról. Ami a többi kötethez képest fájóan hiányzott: az adott vers irodalomtörténeti környezetének alapos ismerete és körüljárása. Nem tudom, hogy mi okból (egészen banális véletlenek is közrejátszhattak), de e konferencia résztvevői között alig akadt olyan, aki kimondottan e korszak irodalomtörténetének kutatója volna, Berzsenyi életművének irodalomtörténeti pedig egyáltalán nem képviseltették magukat. Merényi Oszkár, Orosz László és Csetri Lajos munkásságára történnek hivatkozások, többen idézik Bécsy Ágnes több helyen is publikált nagyszerű verselemzését,⁸ ám ennél újabb szakirodalom felé csak igen kevesen tájékozódnak. Néhány tanulmány utal is Berzsenyi esztétikai gondolkodására, de csak kevesen vették a kezükbe a Főrizs Gergely által nemrégiben sajtó alá rendezett kritikai kiadást, mely alapjaiban gondolja újra mindazt, amit eddig e szövegek keletkezéséről és forrásairól tudhattunk,⁹ a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjé-

⁵ A vonatkozó kötetek: *Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben*, összeáll. ALBERT Zsuzsa, VARGHA Kálmán, bev. BENEDEK Marcell, Bp., Gondolat, 1966; *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975; *Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből*, összeáll. DETRE Zsuzsa, BÁRÁNY György, Bp., Gondolat, 1981.

⁶ FÜZFA Balázs, *Miért szép. Verselemzések*, Celldömölk, Pauz-Westermann, 1997.

⁷ *A közelítő tél*, i. m. (A vonatkozó oldalszámokat a továbbiakban zárójelben adom meg.)

⁸ BÉCSY Ágnes, *Berzsenyi Dániel: A közelítő tél = Irodalomtanítás*, szerk. SIPOS Lajos, h. n., Pauz-Westermann – Universitas Kulturális Alapítvány, 1994, I, 401–418; Uő., *Berzsenyi Dániel: A közelítő tél, = Irodalomtanítás az ezredfordulón*, főszerk. SIPOS Lajos, Celldömölk, Pauz-Westermann, 1998, 443–456; Uő., *A közelítő tél* = B. Á., „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz...”. *Berzsenyi-versek elemzése, értelmezése*, Bp., Korona, 1998² (Műértelmezések), 23–50; Uő., *A közelítő tél = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, főszerk. SIPOS Lajos, h. n. [Budapest], Krónika Nova, 2006, 436–444. – Ezek közül az utolsó közlés tér el leginkább a korábbiaktól, melyben némiképp rövidítette szövegét a szerző. (A továbbiakban a szerző saját kötetében megjelent változatot idézem, a továbbiakban: BÉCSY.)

⁹ *Berzsenyi Dániel prózai munkái*, s. a. r. FŐRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsenyi Dániel összes munkái).

nek Berzsenyi költészetét is érintő monográfiáját pedig senki sem hivatkozta.¹⁰ Akár a Csetri Lajos által kijelölt formatörténeti irányba haladunk, akár Bécsy Ágnes remek *close reading*-jét követjük, akár Onder Csabának a kötetkompozícióra fókuszáló megközelítését gondoljuk tovább, akár Fórizsnak a neohumanista esztétika és populárfilozófia felé megkezdett ösvényén indulunk el – lett volna olyan irány, melyet az utóbbi húsz-harminc év Berzsenyi-kutatása vetett fel, s melyek alapján egy-egy konkrét vers elemzése újragondolható lehetett volna.¹¹ Csetri és Bécsy kötetekre-tanulmányaira utalnak ugyan a kötet szerzői, ám csak ritkán haladnak tovább az előd megkezdett útján. Természetesen nem azt várom el, hogy mindenki ugyanolyan mélységig ismerje a Berzsenyi-szakirodalmat, ám amikor valaki a „régiek és modernek” közti paradigmaváltás alátámasztására – mondván, hogy „a szakirodalom” is „felvetette” ezt a kérdést – Merényi Oszkár marxista alapokon álló, több helyen is kifejtett tézisének idézi (ti. hogy a vers eredeti címe – Őszi – „a »magyar feudalizmus« őszét” jelentené),¹² a saját kérdés alátámasztására hivatott szakirodalmi referencia vajmi kevéssé felel meg a célnak. (20.) (Egy későbbi tanulmány, a Madarász Imréé élesen és jogosan bírálja is Merényinek e tézisének. – 249.) Az is megesik, hogy egy alapos kutatómunkán alapuló és fontos meglátásokat tartalmazó tanulmány olyan Berzsenyi-képet szeretne nagy hévvel lerombolni, mely már évtizedek óta nem jelenik meg a Berzsenyi-szakirodalomban (bár középiskolai tankönyvekben még jelen van). Pávlicz Adrienn Berzsenyi olvasottságának nyomait gyűjti össze a költő iskoláskorától kezdődően a 2008-ban előkerült, s a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyet talált újabb dokumentumokig, s tanulmányának célját abban jelöli meg, szeretné „megvédeni [őt...] a »könyvtelen« jelzőtől”. A könyvészeti kutatás fontosságának elismerése mellett emlitem: nincs kitől megvédeni Berzsenyit, mert az idézett irodalomtörténészek kutatásai már rég felszámolták a műveletlen költő-zseni romantikus életrajzi képzetét. Az életrajzi vonatkozásokat is felhasználó értelmezések közül Boldog Zoltáné volt a legpontosabb, legszakyszerűbb szöveg: a verset ő „irodalmi apagyilkosságként” olvasta, mely a Kazinczy nyomasztó hatásával kívánt volna leszámolni. Ez a Harold Bloom hatásiszony-elméletére épülő elképzelés nyilvánvalóan túlinterpertálása a Berzsenyi-történetnek, de ne feledjük, hogy az efféle

---

¹⁰ FÓRIZS Gergely, „*Alpeseken Alpések emelkednek*”. *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009 (Klasszikusok).

¹¹ Az eddig idézettekén kívül lásd CSETRI Lajos, *Berzsenyi „A közlítő tél” című versének előtörténetéhez* = *Acta Historiase Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII.*, Szeged, k. n., 1981, 89–97. (Újabbban ugyanez: UŐ., *Berzsenyi Dániel A közlítő tél című versének előtörténetéhez* = CS. L., *Amathus. Válogatott tanulmányok* (vál. SZAJBÉLY Mihály, ZENTAI Mária), Bp., L'Harmattan (Ligatura), 2007, II, 108–119.); UŐ., *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 192–205; ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthológia – praetexta – narratíva)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2003 (Csokonai Könyvtár, 28), 242–264. (Az utóbbi koncepció szerint létrejött szövegkiadás: BERZSENYI Dániel, *Versek 1816. Teljes gondozott szöveg* [s. a. r. ONDER Csaba], h. n. [Budapest], Raabe Klett, 1998 (Matúra Klasszikusok).)

¹² A koncepció Merényinél is egyre finomodó sorozata: MERÉNYI Oszkár, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Akadémiai, 1966 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 19), 201; *Berzsenyi emlékkönyv*, szerk. MERÉNYI Oszkár, h. n., Somogy megyei és Vas megyei Tanács, 1976, 211; BERZSENYI Dániel versei MERÉNYI Oszkár tanulmányával, Bp., Szépirodalmi, 1976, 212.

merész gondolatkísérletek révén is ki lehet mozdítani egy klasszikussá rögzült vers értelmezését.

A legjobb elemzésekbe is becsúszhatott egy-egy olyan állítás, mellyel a korszak kutatója nemigen tud mit kezdeni. Többen hivatkozzák a klasszicizmus és a romantika határmezsgyéjén álló Berzsenyi képét. Csetri Lajos egy kései tanulmányában írja, hogy Horváth János még elválaszthatónak vélte a klasszicista és romantikus stílusjegyeket Berzsenyi költészetében.¹³ Csetri itt Horváth 1960-ban megjelent Berzsenyi-könyvére utal,¹⁴ s bölcsen hallgat arról, hogy e dichotómia még sokáig kísértett a Berzsenyi-irodalomban (például Merényi Oszkárnál). Megfontolandó figyelmeztetése arra vonatkozik, hogy nem egykönnyen lehetséges (s nem is biztos, hogy szükséges) elhatárolni egymástól klasszikát és romantikát egy életművön vagy akár egy szövegen belül. Főleg akkor nem, ha a korabeli esztétikai diskurzusok alapján sem a klasszicitás normatív, sem a romantika individuális poétikája nem határolható egykönnyen körül, miközben a Berzsenyi-versek beilleszkednek egy olyan esztétikatörténeti diskurzusba, ahol poétikai, etikai és antropológiai szempontok is megférnek egymás mellett. (Talán formatörténeti szempontból lehet kísérletet tenni egy paradigmaváltás érzékeltetésére: a metaforikus képalkotáshoz való viszony változásán mérve poétikai diskurzusok ütközését.)¹⁵

Hasonlóképpen és az előzőekből következően problematikus a klasszicizmus fogalmának használata. Az utóbbi harminc–negyven évben a klasszicizmus kategóriája helyett leggyakrabban a neoklasszicizmus vagy az érzékenység fogalma tűnik fel. Hogy a magyar tudományosság csak némi késéssel követte-követi e változást, jól mutatja, hogy Hugh Honour *Neo-Classicism* című kismonográfiáját Várady Szabolcs fordításában még 1991-ben is *Klasszicizmus* címen adták ki magyarul. Mindenesetre Honour könyvének magyar megjelenése, Pál József kismonográfiája vagy Debreczeni Attila nagyszabású összegzése után¹⁶ világosan látszik, hogy a zárt forma poétikájának esztétikáját középpontba állító klasszicizmus helyén egy antropológiai alapozású korszakalakzat került kidolgozásra, mely nem egy formatant állított szembe a zseniesztétikákkal, hanem a törésvonalat inkább az etikai premisszákat hangsúlyeltolódásával, az időhöz való viszony radikális átalakulásával vagy *ad absurdum* politikai nyelvek versengésével tette láthatóvá. Ehhez – a Berzsenyi-kutatáson belül Csetri Lajos által kezdeményezett – kutatási irányhoz a kötet tanulmányai közül Horkay

---

¹³ CSETRI Lajos, *Folytonosság és változás a felvilágosodás kori magyar irodalomban = Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszereű kérdései)*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1996, (Csokonai Könyvtár, 8), 15–33. Itt: 19. (Újabbban: Uő., *Folytonosság és változás a felvilágosodás kori magyar irodalomban* = Cs. L., *Amathus*, i. m., II, 214–227. Itt: 217.)

¹⁴ Lásd HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 95–118.

¹⁵ Ehhez lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században* = Sz. M. M., *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*, Bp., Magvető, 1980 (Elvek és utak), 37–74. – Hasonló formatörténeti megfontolásokat követ Bécsy Ágnes idézett elemzése is.

¹⁶ Hugh HONOUR, *Klasszicizmus* (ford. VÁRADY Szabolcs), h. n. [Budapest], Corvina, 1991 (Pantheon). (Eredetileg: Hugh HONOUR, *Neo-classicism*, Middlesex, Penguin Books, 1968.) PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai, 1988; DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.

Hörcher Ferencé csatlakozott. A kiváló esztétörténész esztétikai és etikai kategóriák szoros összefüggését állítja, amikor fenséges, a katarzis és a csúf ábrázolásának korabeli elképzeléseit villantja össze. A tanulmány azt a lehetőséget veti fel, hogy az idilli környezetben tárgyalt elégikus téma, mely szoros összefüggésben áll a korabeli tájképfestészet Nicolas Poussin nevével fémjelezhető irányával, alkalmat teremt a „sztoikus distanciálás”-ra (azaz a halálhoz való viszony esztétikai megfogalmazására).

Ami a korszak politikai filozófiájában és esztétikatörténetében jártas kutató számára magától értetődően alapvetően sztoikus morálfilozófiának tűnik, több tanulmány szerzője számára ugyanilyen magától értetődően látszik párhuzamosnak Martin Heidegger létfilozófiájának alapkérdésével. Meglepő módon négy tanulmány is arra a következtetésre jut, hogy Berzsenyi gondolkodása a német filozófusnak az autentikus létre és az időbeliségre vonatkozó téziseivel lehet rokon. Nagy J. Endre *A műalkotás eredetét*, Barták Balázs, Smidéliusz Kálmán és Visy Beatrix a *Lét és időt*, illetve – a heideggeri létfilozófiában leginkább belemerülő – Barták a *Bevezetés a metafizikába* című írást idézi. Én magam inkább a kései, Hölderlint olvasó Heidegger felől indultam volna el Berzsenyi felé, ha már heideggeri kiindulópontot választok, ám ennél sokkal inkább kifogásolható az a szemlélet, mely olyan filozófiai téziseket olvas bele a versbe, mely nem feltétlenül jelenik ott meg. A „halál lehetőségéig való előrefutás” vajon önmagában garantálja az autentikus létezés tapasztalatát (mint Visy Beatrixnál olvassuk); vajon a Berzsenyi-költemény valóban „zseniálisan előlegzi meg Heidegger paradoxonát, miszerint a jelen csak önnön múltjaként létezik, és minden csak önmaga jövője felől [!] történik” (mint Smidéliusz Kálmán állítja)? Ez utóbbi egy olyan filozófiatörténeti közhely, mely Heidegger nélkül is megállná a helyét, s az elemzésből akár is el is lehetett volna hagyni a filozófiai referenciát.

Barták Balázs elemzése olyan ontológiai szempontokat vet fel, melyek valóban érdekes meglátásokhoz vezetnek el a Berzsenyi-vers kapcsán. Példának okáért a szakirodalomban a vers utolsó sorainak („Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti / Lollim barna szemöldöke”) szemöldök-motívuma körül kibontakozó nézetkülönbséghez is érdemben szól hozzá. Az ötletet először Keresztury Dezső vetette fel, miszerint amikor Berzsenyi az utolsó sorban eredetileg szereplő „kőkényszemet” szemöldökre cseréli, voltaképpen egy isteni, mindenható tekintetre utal. Ezt utóbb sokan átvették Orosz Lászlótól kezdve a kritikai kiadáson át az elméletet filológiai-lag is megtámogató Bécsy Ágnesig.¹⁷ A nagyívű és a vers értelmezését tekintve komoly tétellel rendelkező feltételezést Kőrösi Imre bírálta: a barokk poétikai tradíció

---

¹⁷ Keresztury Dezső verselemzése kötötte össze először a *Fohászkodás* egy helyével a képet: „a’ te szemöldököd / Ronthat ’s teremthet száz világot”. (KERESZTURY Dezső, *Berzsenyi Dániel: A közelítő tél = Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 201–214. Itt: 205. Lásd még OROSZ László, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Gondolat, 1976 (Nagy Magyar Írók), 127.) Zubreczky György elemzése is a locus biblikus, s a szemöldök isteni eredetére figyelmeztet. (ZUBRECZKY György, *A közelítő tél*, ItK, 1969/2–3, 290–295. Itt: 294.) Némileg eltérő utat választ a kritikai kiadást készítő Merényi Oszkár: szerinte Horatius egy ódája (Carm. IV. 7.) állhat a háttérben (*Berzsenyi Dániel kültői művei* (s. a. r. MERÉNYI Oszkár), Bp., Akadémiai, 1979 (Berzsenyi Dániel Összes Művei), 523–524.). Bécsy Ágnes pontosítja a megfigyelést: véleménye szerint e szemöldök metaforikus és játékos imitációja lehet Horatius egy helyének (Carm. III. 1. – BÉCSY, 29–30.).

felől olvasta Berzsenyi költészetét, s a képnek a szerelmi költészetben játszott topikus szerepére utalt, Vadai István pedig ugyane toposz forrásvidékét a petrarkizmusban jelölte meg („ahol a női szemöldök Cupidó íját formázza, a szerelmes tekintet pedig az abból kilőtt nyilat.”).¹⁸ Amennyiben az első lehetőséget fogadjuk el, a vers végkicsengése határozottan ontológiai problémákhoz vezethet el. Ebben az esetben a világ végességének tudata az egyénben képeződik le, s azt semmilyen isteni, még a legnagyobb, jupiteri hatalom sem vonhatja vissza. Amennyiben viszont a szerelmi költészet toposzaként olvassuk a sorpárt, azaz Lolli szemöldöke egyik eszköze az elbájoló, vonzó vagy akár megrontó („igéző”) szerelmi erőnek, mely itt hatástalannak bizonyul (mivel a behunyt szemet nem lehet elbájolni), akkor a vers logikájának az általánostól az egyedint át az egyénhez vezető útja nem kapcsolódik vissza az általánoshoz. Ebben az esetben az idő múlásának időtlen, kényszerítő ereje az egyén elmúlásának tragikumához vezet el a beszélőt. Barták az előbbi lehetőség mellett teszi le a voksát: meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy a vers retorikai felépítése – melynek elemzésében nagyrészt Bécsy Ágnes kitűnő elemzésére támaszkodik – önmagába záródó hermeneutikai körhöz vezet. (Mindezt Barták a heideggeri *Dasein* önreflexív karakterével hozza kapcsolatba.) Visy Beatrix elemzése is ebbe az irányba halad: ő az általános idő egyénivé alakulását mutatja ki a költeményben. Érdekes észrevétele, hogy a vers híres sora („Óh, a szárnyas idő hirtelen elrepül”) szinte már képzavar.¹⁹ (En annyit tennék hozzá, hogy Berzsenyinéél egyébként sem ritka az efféle végtelenségig feszített képalkotás.) Smidéliusz Kálmán tanulmánya viszont épp az ellenkező konklúzióra jut: ha jól értem, akkor ő az általánosból egyéni-be váltó logikát emeli ki, s mintha a heideggeri létfilozófia sem a létezőre irányuló kérdésként, mint inkább az egyéni lét tragédiájaként kerülne elő. Az első két versszak fentről lefelé irányuló fókusz, a harmadik szakaszban hirtelen táguló perspektívában mutatja meg az elmúlást, hogy aztán a negyedik szakasz ismét az egyedi tárgyon („kis nefelejcs”) keresztül mutassa be az általánost („enyész”). Az általános és egyéni e váltakozó megközelítése az utolsó két szakaszban a különös tárgy, az én helyzetének elemzésébe torkollik. (A szöveggel kapcsolatban remek észrevételeket tartalmazó tanulmányra egyébként is jellemző sajnos az elméleti szempontok és fogalmak tisztázatlansága: Albert Einstein fizikájának és Mihail Bahtyin kronotopozsának merész összekapcsolása, a „négydimenziós kronotoposz” meglepő fogalma talán némileg bővebb kifejtést is megérdemelt volna.) Nagy J. Endre pedig még azt is felveti, hogy vajon nem lett volna elég, ha Berzsenyi az első négy szakaszt tartja meg, hiszen az utolsó kettőben „elpanaszolja nekünk azt, amit már elmondott volt teljesen az előző versszakokban, ami nekünk már tökéletesen elég lenne.” (59.) Őszintén szólva nem egészen értem ezt a felvetést: hiszen az első négy versszak és az utolsó kettő közötti perspektívaváltás mégiscsak azt eredményezi, hogy valami

¹⁸ KÓRIZS Imre, *Berzsenyi Kesergés című versének keletkezéstörténetéhez. Gyöngyösi hatása Berzsenyi költészetére*, ItK, 1994, 215–227. Itt: 222; ÚÓ., *Berzsenyi-lustrum*, ItK, 2004/5–6, 729–760. Itt: 757; VADAI István, *Távolodó nyár. Berzsenyi Dániel: A' közelítő Tél című verséről*, Tiszatáj, 2006/12, mell. Itt: 6–7.

¹⁹ Hasonló megfigyelést tesz Vadai István értelmezése is. „Inkább érezzük ennek a képnek a jelentését, mintsem értjük.” (VADAI István, *Távolodó nyár*, i. m., 4.)

újat tudunk meg – bár az elmúlás egylényegű elégikus panasza valóban minden sorát áthatja a költeménynek.

Egy újabb értelmezési lehetőséget mutat be Kovács Ágnes tanulmánya, mely Berzsenyi versének és József Attila *Ősz* című költeményének szövegpárhuzamaiból indul ki. Az írás első fele szövegpárhuzamokat mutat ki a két vers között: azokat a képeket veti össze, melyek mindkét versben előfordulnak. Ezen korrespondenciák még önmagukban talán nem túl meglepőek, hiszen az európai líratörténet topikus képeiről van szó. A következőkben viszont a József Attila-vers szövegének tárgyias poétikája felől érti újra a Berzsenyi-szöveget. Kovács a vers legnagyobb dilemmáját abban látja, hogy az időviszonyok végletes szakadásaként értjük-e a szöveget (a szép és jó dolgok elmúlnak és sohasem térnek már vissza), vagy pedig inkább Csetri Lajosnak lehetett igaza, aki „az időviszonyok szinte játékos megbonyolítását” érzékelte.²⁰ Utóbbi esetben a vers kapcsán oly gyakran említett „időszembesítésről” szó sincs, hiszen a vers beszélője még mindig fiatal, a koszorú bimbaja csak „lassanként” (azaz: ’nemsokára’, ’hamarosan’) virít el stb. A boldog jelen képében a beszélő meglátja az elmúlást (ezért is telitalálat a Kazinczy javasolta cím). Csetri elemzése a Berzsenyi által forgatott Henry Home (Lord Kames) esztétikáját idézi (annak is a Berzsenyi használta német átültetését), ahol az angol lord a költészet lényegét az „ideale Gegenwart” fogalmában ragadja meg.²¹ A költő képpé (jelenvalóvá és ezáltal jelen idejűvé) teszi tárgya emlékét, s az ezáltal valósággá válik. Csetri és a nyomában Kovács nyilván az időbeli viszonyok finom egymásba játszását emelte ki Home esztétikájából. A kétségtelen párhuzam mellett az persze kérdés maradhat, hogy Berzsenyi versének lírai alanya mily mértékig veszíti el jelenbéli állapotának tudatát, amikor az elmúlás képeit a jövőbe transzponálja. Nem az a probléma, hogy Berzsenyi maga nem ezt a részletet hüvelyezte ki Home munkájából (ráadásul évekkel később),²² hanem sokkal inkább az, hogy az idilli liget nem pusztán emlékképként, de létező realitásként is jelen van a beszélő számára. Az időviszonyok bonyolítása itt érhető tetten: a jelen múltként tűnik fel, a jövő jelenként – csak éppen a beszélő jelenbéli állapota marad tisztázatlan.²³

---

²⁰ CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek*, i. m., 200.

²¹ Csetri nem véletlenül utalt az eredetileg angolul íródott munka Johann Nikolaus Meinhard által készített német fordítására. Berzsenyi Home művének a következő kiadását használta: Grundsätze der Kritik, von Heinrich HOME. Aus dem englische übersetzt von Johann Nikolaus MEINHARD. Wien, bey Johann Thomas Edler von Trattner, 1785–1786.

²² Home művét valamikor 1819 ősze és 1821 tavasza között jegyzetelte ki. Erről lásd *BERZSENYI Dániel prózai munkái*, i. m., 568–569. Berzsenyi költészetének és elméleti munkásságának feszültségeire is már többen felhívták a figyelmet. Lásd például MARTINKÓ András, *Berzsenyi időszerezése egy időszerezetlen költeménye tükrében. A Fohászokodás körbenjárása*, ItK, 1977/1, 1–22. Itt: 7; KOCZYZSKI Éva, *Berzsenyi Dániel utópikus hellénizmus*, Világosság, 1981/4, 233–241. Itt: 233.

²³ Barta János szép szavaival: „A jelen őszt túlrasztja a visszaálmódott tavasz, s ennek konkrét színeségét már eleve a valótlan tudata kíséri”. (BARTA János, *Berzsenyi*, Válasz, 1935/2, 109–120. Itt: 120.) ZUBRECZKY György is szóvá teszi ezt (*A közéleti tél*, i. m., 293–295.), a vers zárlatában említett „kikelet” és a másik (Lolli) megjelenése szerint „emlékeztet arra is, hogy az élet halad tovább” (*Uo.*, 295.) Lásd még CSETRI Lajos, *Berzsenyi Dániel A közéleti tél című versének előtörténetéhez*, i. m., 114; BÉCSY, 46.

Ezzel a gondolatmenettel Láng Gusztáv okfejtése állítható párhuzamba. A tanulmány kisebb különálló egységekből épül fel. Ezek közül talán az a legizgalmasabb, mely Berzsenyi és a „kettős szerkezet” viszonyát elemzi. Berzsenyiné – közhely ez – számos költeményében visszatérő téma a dicső múlt és a sivár, elsatnyuló jelen összevetése. A korabeli politikai diskurzusok visszatérő történeti modellje ez, melynek paradigmatis, Berzsenyitől is több versben felidézett példája Róma nagyságának és bukásának az újabb nemzeteket is fenyegető példája. Láng amellet érvel, hogy Berzsenyi elégiái többségükben nem ezt a képzetet idézik fel, hanem a horatiusi életbölcesség követését javasolják: a bölcs úrrá lehet a sorsán. Ha e versek kontextusában olvassuk *A' közelítő Telet*, arra juthatunk, hogy az elégiák mellett (Láng a *Horatiushoz*, a *Horátz* és az *Osztályrészem* című költeményeket idézi) e költemény inkább ezen életbölcesség önáltató karakterét domborítja ki. Ez az értelmezés párhuzamos Zentai Mária Láng által nem idézett elemzésével, aki az *Osztályrészem* és *A' közelítő Tél* párhuzamos interpretációjában bontja ki ezt az elmozdulást. Míg Láng inkább az időszerkezetekre figyel, Zentai az időbeli viszonyokat a térszerkezettel is kapcsolatba hozza.²⁴ Mindezt én magam annyival egészíteném ki, hogy talán nem *A' közelítő Tél* korrigálja a *Horátz* életbölcességét, hanem éppen fordítva. A Berzsenyi életében kiadott két kötetben (1813, 1816) ugyanis *A' közelítő Tél* a *Melisszához* után következik (ahol a költészet igazi jutalma a beteljesült szerelem), ezután következik az idill múltját a jövő veszteségeinek vonatkozásában felmutató költemény. Ezt a *Horátz* követi, mely az elmúlás mindent elsöprő hatalmával szemben kínálja fel a horatiusi életbölcesség lehetőségét. Így e versek egy olyan történetként is felfoghatóak, mely folyamatosan korrigálja-módosítja az előző költemény lét- és időfelfogását.

Az időről való gondolkodás azonban nemcsak kompozicionális okokból lehet lényeges a vers értelmezésében. Csetri Lajos vetette fel először, hogy Berzsenyi versének eredeti szövegváltozata alapvetően más értelmezési lehetőségeket tett volna lehetővé, mint a Kazinczy véleményét is figyelembe vevő későbbi variáns. Az aprónak tűnő változtatások komoly átértelmezésre utalnak. Az eredeti, 1808-ban Kazinczynak elküldött szöveg még jóval inkább kiaknázta a vers azon fordulatát, mely az általános létértelmezés helyére a személyes tapasztalatok világát tolta. A szinthe ódaivá emelt elégikus hangnem itt még dalszerű szövegbe csúszott át, s az emelkedettséget hétköznapi ellenpontozta. Miként Vadai István pár évvel ezelőtti kiváló verselemzése rámutatott, Berzsenyi következetesen iktatta ki azokat az ismétlődő elemeket, melyek a két világ közötti párhuzamot erősítették, s ezúton lett a költeményben olyannyira hangsúlyos a különböző idősíkok összjátéka.²⁵ Hogy melyik változat a jobban sikerült, nehéz eldönteni. Vadai meggyőző érveket sorolt a korábbi mellett, a recepciótörténet inkább az utóbbi pártján állt. Mindenesetre – mint

---

²⁴ *A' közelítő Tél* esetében konkrétan egy „lineáris múlt–jelen–jövő időszerkezet [...] viszonylag zártból fokozatosan végtelenbe nyíló, majd a vers végére egyetlen pontra szűkülő” térszerkezetet és az ezzel párhuzamosan működő időszerkezetet azonosít. (ZENTAI Mária, *Két Berzsenyi-vers tér- és időszerkezete*. *Osztályrészem, A közelítő tél*, ItK, 1978/4, 472–475. Itt: 474.)

²⁵ VADAI István, *Távolodó nyár*, i. m.

láttuk – az új változat kompozíciós sajátosságai okán is szervesen épült be Berzsenyi nyomtatásban is publikált kötetébe.

Láng Gusztáv a Berzsenyi előzményeként alkotó deákos költőket idézi tanulmányában,²⁶ valamint felidézi Szilágyi Domokos egy költeményét is. Kovács Ágnes József Attila mellett két kortárs költő, Orbán János Dénes és Tandori Dezső Berzsenyit idéző költeményeit is hivatkozza. A kötet tanulmányai igen sok hasonló referenciát gyűjtenek össze. Az látszik mindebből, hogy Berzsenyi verse valóban igen mélyen beágyazott a magyar irodalmi hagyományba: oly sokan és oly változatos kontextusban és poétikával idézték meg e költeményt, hogy a példák felsorolása önmagában is imponáló lehetne. Ezen utalások közül talán azok a legizgalmasabbak, melyek a Berzsenyi-hatást nem pusztán egy klasszikus költemény és életmű megidézéseként értették, hanem inkább arra koncentráltak, hogy a Berzsenyi nyomában járó költő miként értelmezi művével az előd klasszikus költeményét. Például Faragó Kornélia tanulmányában arra mutat rá, hogy Parti Nagy Lajos az *Őszológiai gyakorlatok*-ban egyfajta sajátos *self-fashioning*-ként (Faragó szavaival: „ön-megközelítés”, „ön-kiállítás”) olvassa Berzsenyi versét, s arra hívja fel a figyelmet, hogy éppen a tél az, ami az egész szövegből hiányzik, s „Berzsenyi elegendőnek tartja a Lehetőség pusztai állítását” (201.). Molnár H. Magor pedig Jónás Tamás *Miskolc 1978* című versével olvassa össze a költeményt: Jónás *A' közelítő Tél* elégikus tapasztalatát a gyermekkor hiányának traumatikus tapasztalatával hozza kapcsolatba. A korai elmúlás, elvirágzás elégikus tapasztalata egy öt éves korában az árvaházban megerőszkolt kisfiú traumáján keresztül mutatkozik meg, ilyenformán az ifjúság pillanatnyiságának, tünékenységének fájdalma, a gyermekkor elvesztésének fájdalmaként értelmeződik újra, *A' közelítő Tél* pedig, ha nem is traumaversként, legalábbis egy traumaszöveg pre-textusaként.

A kötet az eddig ismertetett értelmezési irányokon túl számos egyéb lehetőséget felvillant. Gilbert Edit tanulmánya például kisebb tárházát vonultatja fel a szóba jöhető variációknak, többek között utal a strukturalizmusra, a feminista kritikára vagy a mentalitástörténetre. Vagy utalhatunk Géher István 1991-es, a Nyugat esszéhagyományát idéző írásának²⁷ egy félmondatára, ahol a szerző egy tragikum felőli olvasat lehetőségét villantja fel. (Ezzel párhuzamos Mezősi Miklós okfejtése, mely a verset az *Antigoné*-val hozza kapcsolatba.) E lehetőségek azonban még bővebb kifejtésre szorulnak. E tekintetben tehát a tanulmánykötet azt nyújtja, amit várhattunk: nem lezár értelmezési irányokat, hanem megnyit újabbakat.

Végezetül nem állhatom meg, hogy szóvá ne tegyem a kötet szerkesztettségével kapcsolatos problémákat. Oly mennyiségű sajtóhiba szorult e 330 lapra, hogy az nem fog a kiadói szerkesztő becsületére válni. Hogy az összes tanulmány más Berzsenyi-kiadást hivatkozik, betudható annak, hogy a szerkesztő e választásba nem óhajtott

---

²⁶ Ha ehhez még átböngésszük a Porkoláb Tibortól nemrégiben kiadott Virág Benedek-kötet jegyzetét, a szövegpárhuzamok egész sokaságára bukkanhatunk: *VIRÁG Benedek' poétai munkái*, s. a. r. PORKOLÁB Tibor, Bp., Universitas, 2011 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 12).

²⁷ Az nem egészen világos, hogy miért is szerepel e kötetben e régi, először 1995-ben megjelent szöveg; s ha ez szerepel, miért nem szerepelnek más, a verssel kapcsolatos, fontos szövegek.

beleszólni. Ám az, hogy ahány tanulmány, annyi jegyzetelési szabvány és módszer jelenik meg, már inkább akadályozza a kötet folyamatos olvasását. Sokszor nem is teljesen világos, hogy az egyes jegyzetek mire vonatkoznak, az egyik tanulmány a 2. lábjegyzettel kezdi a jegyzetek sorát, egy másikban bennmaradhatott, hogy a szerző Orosz László irodalomtörténészt véletlenül Fodornak nevezi (69.), az előző kötetből véletlenül kimaradt Bókay Antal-tanulmányhoz a szerző nevét nem sikerült a tanulmány fölé tördelni stb. Azt hiszem, azért is bosszantott mindez, mivel e kötet ennél jóval több figyelmet érdemelt volna. Régi problémája az irodalomtudománynak, hogy az irodalomról való szakszerű beszéd és az irodalom körüli egyéb diskurzusok eltávolodtak egymástól. Az irodalomtudósok szaknyelvét csak kevesen értik, még a középiskolai magyartanárok vagy az irodalmat aktívan fogyasztók sem feltétlenül. Egy ilyen kötetnek akarva-akaratlanul az is a feladata, hogy ezt a nyelvi szakadékot áthidalhassuk. Nem *egy* közérthető versértelmezési beszédmódot kell felkínálnia, hanem arra kell törekednie, hogy a különböző versolvasási módszerek olyan nyelven szólaljanak meg, mely egyszerre szakszerű, szabatos és sokak számára befogadható. Az általam hivatkozott Berzsenyi-szakirodalomból csupán Bécsy Ágnes verselemzése született e célból (*A' közelítő Tél* elemzése kimondottan ilyen jellegű felkérésre íródott), s talán nem véletlen, hogy az újabb kötet szerzői is leginkább őt, illetve Orosz László ismeretterjesztő könyvecskéjét hivatkozzák. Pedig az igazi feladat az volna, hogy a szaktudományos eredmények egy-egy verselemzés példáján keresztül mutatkozzanak meg. (Ennek például tökéletesen megfelel a sorozat nyitókötetete, mely Petőfi Sándor *Szeptember végén* című versét tette tárgyául.)

Remélem, gondolatmenetemet záró morgolódásom nem veszi el senkinek a kedvét. Berzsenyi költészete fontos, s ha azt nem is merném mondani, hogy ez a vers a „legszebb”, annyi azért kiderült, hogy érdemes róla beszélgetni.